

De wereld op zijn kop : aansprakelijkheid als ongelijkheidsinstrument, mede in het licht van artikel 6.29 van het voorgestelde boek 6 BW (tweede deel) – L. Cornelis

Publication on www.lawbackontrack.org September 2023

De wereld op zijn kop : aansprakelijkheid als ongelijkheidsinstrument, mede in het licht van artikel 6.29 van het voorgestelde Boek 6 BW (tweede deel)

Inhoudstafel

§ 1. De wereld op zijn kop	nrs. 19 – 20
§ 2. Aansprakelijkheidsrecht als ongelijkheidsinstrument	nrs. 21 – 25
I. Het negentiende eeuws kader	nrs. 22 – 23
II. De harde les	nrs. 24 – 25
§ 3. Schade als gevolg van klimaat-, biodiversiteits- en ecologische ontregelingen in een wereld op zijn kop	nrs. 26 – 37
I. De economische actoren en hun deelgenoten	nrs. 27 – 37
A. De stand van zaken	nrs. 27 – 31
1. Vergeten: het verschil tussen oorzaak en gevolg	nrs. 28 – 29
2. Vergeten: de slechte kanten	nrs. 30 – 31
B. De diagnose	nrs. 32 – 34
1. Een absurde toestand	nrs. 32 – 33
2. De verklaring	nrs. 36 – 37
C. De behandeling	nrs. 36 – 37
1. Algemeen	nrs. 36 – 37

§ 1. De wereld op zijn kop

19. In een eerste deel⁹⁵ werd uiteengezet hoe het artikel 6.29 in het wetsvoorstel houdende boek 6 "Buitencontractuele aansprakelijkheid van het Burgerlijk Wetboek" (hierna het "wetsvoorstel")⁹⁶ slachtoffers bij terugslag in de kou zet door hen hun recht op integrale schadeloosstelling, zowel opzichts de derde aansprakelijke, als opzichts de rechtstreeks benadeelde, te ontnemen hoewel alle aansprakelijkheidsvoorwaarden om tot een gehoudenheid in solidum te besluiten, verenigd zijn. De "overweging" van de ontwerpers in de toelichting bij het wetsvoorstel dat de schrapping van artikel 6.29 van het voorgestelde Boek 6 "het probleem" enkel zou verplaatsen, wordt door Prof. Fagnart met klem én gemotiveerd tegengesproken. Hij meent terecht dat artikel 6.29 uit het voorgestelde Boek 6 moet verdwijnen.

De ontwerpers van hun kant denken dat schrapping van artikel 6.29 "het probleem dikwijls enkel (zou) verplaatsen", omdat de aansprakelijke derde, na vergoeding van het slachtoffer bij terugslag, verhaal kan uitoefenen op de rechtstreeks benadeelde, indien hij/zij nog leeft, of tegen zijn erfgenamen.

Mocht het voor de slachtoffers bij terugslag geen bittere ernst zijn, dan zouden ze met die voorstelling van zaken de draak kunnen steken.

Nadat de rechtspraak, bijgevallen door de opstellers en door artikel 6.29 van het voorgestelde Boek 6, "het probleem" heeft gemaakt door, in strijd met de causaliteitstheorie en de aansprakelijkheid in solidum, het recht op integrale schadeloosstelling aan slachtoffers bij terugslag te ontnemen, wordt er nu door de opstellers aangevoerd... dat afschaffing "het probleem" verplaatst omdat de causaliteitstheorie en de aansprakelijkheid in solidum correct moeten worden toegepast in het kader van regres, in de veronderstelling dat artikel 6.29 van het voorgestelde Boek 6 zou worden geschrapt ! Begrijpe wie dit kan.

---

⁹⁵ Zie L. Cornelis, ("De hoofdprijs slachtofferonvriendelijkheid gaat naar... artikel 6.29 van het voorgestelde Boek 6. (eerste deel), te raadplegen op www.lawbackontrack.org.

⁹⁶ Wetsvoorstel van 8 maart 2023 houdende boek 6 "Buitencontractuele aansprakelijkheid van het Burgerlijk Wetboek, *Gedr. St. Kamer* 2023-23, nr. 3213/001.

Wat is immers het probleem wanneer de aansprakelijke derde verhaal moet (kan) uitoefenen op de rechtstreeks benadeelde of, bij overlijden, op zijn erfgenamen?

Dat is, zonder meer, de normale gang van zaken wanneer op een pluraliteit van aansprakelijken (de derde aansprakelijke én de rechtstreeks benadeelde) een aansprakelijkheid in solidum rust! Zij dragen het risico van elkaars insolvabiliteit; dat risico hoort niet ten laste van het slachtoffer bij terugslag te komen.

Overigens is het slachtoffer bij terugslag niet noodzakelijk een erfgenaam van de rechtstreeks benadeelde en zelfs indien hij die hoedanigheid zou hebben, garandeert zulks, om talloze redenen, niet dat hij kan rekenen op schadeloosstelling door de rechtstreeks benadeelde.

- 20.** Er zijn echt geen goede redenen aan te wijzen of te bedenken om slachtoffers bij terugslag, na de hen berokkende schade, een tweede maal te treffen door hen integrale schadeloosstelling te ontzeggen, zoals artikel 6.29 van het voorgestelde Boek 6 doet.

Op geen enkele wijze zijn die slachtoffers met de rechtstreeks benadeelden te vereenzelvigen.

Ze hebben een afzonderlijke rechtspersoonlijkheid, eigen rechten, eigen verplichtingen, eigen vermogens...

De rechtstoestand van rechtstreeks benadeelden, hun aansprakelijkheden, hun rechtsfeiten en hun rechtshandelingen zijn dus niet aan de slachtoffers bij terugslag toe te rekenen. Daartoe ontbreekt, in rechte, elke grondslag.

Toch meent artikel 6.29 van het voorgestelde Boek 6 het omgekeerde te kunnen voorzien, niet enkel met betrekking tot de feiten waardoor de rechtstreeks benadeelde zichzelf schade berokkent, maar ook met (contractuele en buitencontractuele) omstandigheden die hem beletten zich op de aansprakelijkheid van een derde te beroepen of die zijn aanspraak op schadeherstel beperken.

In die omstandigheden wordt de benadeelde bij terugslag buitenspel gezet. Met zijn bestaan en, derhalve, met de effectieve uitoefening van zijn fundamentele rechten wordt in de context van artikel 6.29 van het voorgestelde Boek 6 geen rekening gehouden.

Met één voet, maakt een oude bekende daarmee een opgemerkte “come back” : de burgerlijke dood.

Wanneer zich een slachtoffer bij terugslag manifesteert, wordt het als rechtssubject gediskwalificeerd. Het gaat op in de rechtspersoonlijkheid van de rechtstreeks benadeelde.

Inderdaad, Prof. Fagnart heeft gelijk : voor dergelijke toestanden, die strijden met de Grondwet en met de fundamentele rechten, is er geen plaats in een democratisch samenlevingsverband. R.I.P. artikel 6.29 van het voorgestelde Boek 6.

§ 2. Aansprakelijkheidsrecht als ongelijkheidsinstrument

21. De stiefmoederlijke behandeling van slachtoffers bij terugslag is symptomatisch voor de wijze waarop het aansprakelijkheidsrecht, in het algemeen, met slachtoffers omgaat.

Uit deze en andere, op deze webpagina gepubliceerde bijdragen blijkt overigens dat artikel 6.29 van het voorgestelde Boek 6 geen unicum is.

Het verdient weliswaar de hoofdprijs, maar de artikelen 6.21 en 6.31 van het voorgestelde Boek 6 volgen het op de hielen wanneer naar slachtofferonvriendelijkheid wordt gezocht.

Die vaststelling leidt snel naar de vraag of het aansprakelijkheidsrecht wel doet wat er althans volgens de wetgever, de rechtspraak en de rechtsleer, wordt van verwacht?

Hoe is die her en der opduikende slachtofferonvriendelijkheid te verzoenen met het idee dat het aansprakelijkheidsrecht er, na een schadeberokkende onrechtmatige daad, wonderwel in slaagt de plooiën glad te strijken?

Is het realistisch te denken dat het aansprakelijkheidsrecht, ondanks zijn slachtofferonvriendelijkheid, de doelstelling bereikt van de integrale schadeloosstelling, rekening houdend met de concrete toestand van de benadeelde ? (artikel 6.32 van het voorgestelde Boek 6).

Worden alle slachtoffers werkelijk in de toestand geplaatst waarin zij zich zouden hebben bevonden indien het tot aansprakelijkheid leidende feit zich niet zou hebben voorgedaan? (artikel 6.33 § 1 van het voorgestelde Boek 6).

Garandeert de conceptie van het aansprakelijkheidsrecht de verwezenlijking van die (wettelijke) beloften of is dat alles slechts een schijnvertoning?

De antwoorden op die vragen zijn, in de toestand waarin de (democratische) samenleving zich actueel bevindt, van levensbelang voor al wat leeft. Die antwoorden laten niet alleen toe te verklaren wat er in het verleden misliep, maar bieden ook de kans om het in de toekomst beter te doen wat, gelet op de aanstormende (en zich reeds, in beginstadium, voordoende) uitdagingen en ontregelingen, broodnodig zal zijn.⁹⁷

I. Het negentiende eeuwse kader

22. Om die antwoorden op het spoor te komen, moet worden teruggegrepen naar het negentiende eeuwse kader dat de opstellers van het voorgestelde Boek 6 in gedachten hadden en die ze in het wetsvoorstel laten doorwerken: “De aansprakelijkheidsregel streeft ernaar een evenwicht te vinden tussen de vrijheid van handelen en ondernemen dat economische actoren moet toelaten hun activiteiten te ontplooiën, enerzijds, en het recht op zekerheid dat de slachtoffers moet toelaten vergoeding te bekomen voor de schade die zij door deze activiteiten hebben geleden, anderzijds”.⁹⁸

Op die wijze brengen de opstellers het conflict in beeld dat, overigens, niet enkel het aansprakelijkheidsrecht beheerst.⁹⁹

In eigentijdse, democratische bewoordingen verwijst dat conflict naar de confrontatie tussen de titularissen van fundamentele rechten die ze, middels hun ontplooiende activiteiten, effectief uitoefenen¹⁰⁰ en de titularissen van fundamentele rechten die in de effectieve uitoefening van hun rechten door de, voor hen schadelijke gevolgen van de ontplooiende activiteiten worden gehinderd. In de terminologie van de fundamentele rechten doet het conflict zich voor als een botsing tussen het recht op de bescherming van het privéleven van die beide categorieën van titularissen, waardoor, in zekere zin, de effectieve uitoefening van alle andere fundamentele rechten wordt gedetermineerd.

---

⁹⁷ Ervan uitgaande dat de democratisch georganiseerde samenlevingsvorm zich weet te handhaven, wat, op zichzelf, geen vaststaand gegeven is.

⁹⁸ Toelichting bij het wetsvoorstel, p.5 (vierde alinea).

⁹⁹ Dat conflict beheerst immers het volledige objectieve recht en alle subjectieve recht in het publiek- en het privaatrecht.

¹⁰⁰ Onder meer door economische activiteiten te ontplooiën.

In de democratische samenleving is het recht op de bescherming van het privéleven van effectieve en potentiële slachtoffers uiteraard niet ondergeschikt aan het gelijknamige recht van de (al dan niet) economische actoren (en hun deelgenoten).

Terugkerend naar het denkkader van het wetsvoorstel, menen de opstellers ervan dat het door hen geïmagineerde evenwicht reeds door de auteurs van het Napoleontische Burgerlijke Wetboek (1804) werd vastgelegd doordat zij toen de aansprakelijkheid voor persoonlijke daden afhankelijk maakten van het bestaan (en het bewijs) van een fout, daardoor duidelijk makend dat het slachtoffer de gevolgen van toeval of onzekerheid moet ondergaan.¹⁰¹

Zij vervolgen : “Aansprakelijkheid kan dus alleen onder bepaalde voorwaarden ontstaan, hetgeen niet uitsluit dat deze voorwaarden in bepaalde gevallen kunnen worden versoepeld, om rekening te houden hetzij met het gevaarlijke karakter van de schadeverwekkende activiteit, hetzij met de bijzondere noodzaak om de slachtoffers van een aantasting van hun lichamelijke integriteit te beschermen.”¹⁰²

- 23.** Ontdaan van alle overbodige versiersels, bestaat hun boodschap er, nuchter en spijkerhard, in dat het slachtoffer blij mag zijn wanneer het in het aansprakelijkheidsrecht de “voorwaarden” aantreft (en kan bewijzen)¹⁰³, die hem/haar toelaten de persoon tot schadeherstel aan te spreken, die de schade veroorzaakte.

Het negentiende eeuwse aansprakelijkheidsrecht, bijgevallen door de ontwerpers, draait er geen doekjes rond: wanneer economische actoren bij de ontplooiing van hun activiteiten¹⁰⁴ aan anderen schade berokkenen¹⁰⁵, moeten de slachtoffers hun leed voor lief nemen tenzij wetgever en/of rechtspraak aansprakelijkheidsvoorwaarden hebben uitgekend die hen toelaten die economische actoren tot schadeherstel aan te

---

¹⁰¹ Toelichting bij het wetsvoorstel,, p. 6 (eerste alinea).

¹⁰² Toelichting bij het wetsvoorstel,, p. 6 (eerste alinea in fine).

¹⁰³ Die voorwaarden kunnen betrekking hebben op de tot aansprakelijkheid leidende feiten (persoonlijke en kwalitatieve aansprakelijkheden), op het causaal verband, op de vergoedbare schade en op het schadeherstel.

¹⁰⁴ Nu wordt die ontplooiing verantwoord met verwijzing naar “de vrijheid van handelen en ondernemen” ; in de negentiende eeuw berustte zij op de politieke, economische en culturele macht die de economische actoren (hoogstens één tiende van de bevolking) controleerden (het recht van de maatschappelijk sterksten)

¹⁰⁵ Wat zo goed als onvermijdelijk is.

spreken. Indien dat niet het geval is, is de schade een kwestie “van toeval of onzekerheid“ (?), hoewel zij – rechtstreeks of onrechtstreeks – door andermans menselijke activiteiten worden veroorzaakt.

De aansprakelijkheidsvoorwaarden zijn vanzelfsprekend niet in marmer gebeiteld. Het zijn “constructies“ die door de wetgever en/of de rechtspraak worden ontworpen en geïmplementeerd ¹⁰⁶ in functie van de (politieke, sociale, economische...) belangen die volgens hen bescherming verdienen.

Tot en met het midden van de twintigste eeuw werden de wettelijk of jurisprudentieel ontworpen en uitgewerkte aansprakelijkheidsvoorwaarden afgestemd op de (politieke, sociale, economische...) belangen van de economische/financiële elite die de politieke, economische en culturele machten controleerden. ¹⁰⁷

Na de democratische omwenteling, weliswaar beperkt tot een aantal (vnl Westerse) landen, bleven hun “voorwaarden“ ook in het aansprakelijkheidsrecht het mooie weer maken. ¹⁰⁸

II. De harde les

- 24.** Vermits er, in tegenstelling tot de bewering van de opstellers, alsdusdanig geen “recht op zekerheid (bestaat) dat de slachtoffers moet (zou) toelaten vergoeding te bekomen voor schade die zij door deze (economische) activiteiten hebben geleden (...)“ ¹⁰⁹ is de omschrijving en afbakening van de aansprakelijkheidsvoorwaarden voor de slachtoffers van het allergrootste belang.

Worden de aansprakelijkheidsvoorwaarden door de wetgever of de rechtspraak eng of restrictief omschreven, dan komt die benadering neer op de toename van situaties waarin slachtoffers geen herstel van de hen berokkende schade kunnen bekomen.

---

¹⁰⁶ Wat aanleiding geeft tot verfijningen, die vervolgens tot sub- en sub- subregels aanleiding geven.

¹⁰⁷ Zoals vermeld, hoogstens één tiende van de totale bevolking.

¹⁰⁸ Ofschoon de (publiekrechtelijke) democratische beginselen, finaliteit en werkingsregels onverenigbaar zijn met de beginselen, finaliteit en werkingsregels van het oligarchische en plutocratische politieke regime dat uiteindelijk, en althans op papier, de duimen voor de democratische samenleving moest leggen.

¹⁰⁹ Toelichting bij het wetsvoorstel,, p. 5 (vierde linea); de opstellers wagen er zich overigens niet aan op dat zgn. “recht“ in te gaan en er de grondslag van te omschrijven.

Impliciet erkennen de ontwerpers niet alleen dat de aansprakelijkheidsvoorwaarden de (graad van) bescherming van de slachtoffers bepalen, maar ook dat die bescherming in het actuele aansprakelijkheidsrecht ondermaats blijft en derhalve beter kan. Daarom haasten zij zich te verklaren dat de actuele aansprakelijkheidsvoorwaarden “in bepaalde gevallen kunnen worden versoepeld, om rekening te houden hetzij met het gevaarlijk karakter van de schadeverwekkende activiteit, hetzij met de bijzondere noodzaak om de slachtoffers van een aantasting van hun lichamelijke integriteit te beschermen”.

Zoals vermeld ¹¹⁰, laten ze evenwel na te vermelden welke “versoepelingen” er, volgens hen, in het wetsvoorstel, worden doorgevoerd en is het, zelfs met een vergrootglas, vergeefs speuren naar vermeldenswaardige versoepelingen, die de bescherming van slachtoffers ten goede komen. Het tegendeel doet zich – jammer genoeg – voor, zoals o.m. door artikel 6.29 van het voorgestelde Boek 6 wordt geïllustreerd.

De “povere” bescherming van slachtoffers die schade lijden ten gevolge van andermans (economische) activiteiten ¹¹¹, gaat hand in hand met een betere bescherming van schadeverwekkende activiteiten, ook wanneer ze gevaarlijk zijn of leiden tot de aantasting van de (o.m.) lichamelijke integriteit. De economische actoren prijzen zich gelukkig en wrijven zich in de handen.

Zij weten zich door het, voor slachtoffers strenge aansprakelijkheidsrecht beschermd in hun drang om hun activiteiten – verder – te ontplooien. Ze worden niet alleen beschermd tegen het (financiële) risico van veroordelingen tot schadeherstel, maar ook tegen de noodzaak om (kostelijke) schadevermijdende of -beperkende maatregelen te nemen om aan aansprakelijkheidsvorderingen te ontsnappen. Opgelucht, stellen ze vast dat ze, in belangrijke mate, negatieve externaliteiten, gegenereerd door hun activiteiten, op anderen, dan wel op het samenlevingsverband kunnen afwentelen, met de hulp van en dank aan o.m. het aansprakelijkheidsrecht. Het betreft in eerste

---

¹¹⁰ Zie op www.lawbackontrack.org, de bijdrage van L. Cornelis, “De hoofdprijs slachtofferonvriendelijkheid gaat naar... artikel 6.29 (eerste deel)”, nr. 2.

¹¹¹ Waarbij die activiteiten, in de regel, worden ontplooid om de belangen van de initiatiefnemer (de ondernemer) te dienen, wat (alweer in de regel) neerkomt op de, door hem/haar nagestreefde best mogelijke levensomstandigheden, waarbij het anno 2023 gaat over inkomsten en vermogen, die daartoe het onontbeerlijke middel zijn.

instantie (bekende) “schaderisico’s” die zich bij hun verwezenlijking omzetten in effectieve schade in de vorm van kosten en andere schadevormen, die de slachtoffers van zoveel “toeval en onzekerheid” moeten ondergaan.

- 25.** Alles op een rij gezet, geeft het actuele aansprakelijkheidsrecht, grotendeels doorgesluist in het wetsvoorstel, geen fraai beeld wanneer het wordt bekeken met de bril van de slachtoffers.

Integrale schadeloosstelling? Herstel in de hypothetische toestand? Vergeet het maar, daarvan komt niets in huis.

Het aansprakelijkheidsrecht is er integendeel op gericht om het aansprakelijkheidsrisico beheersbaar te houden voor de personen die (economische) activiteiten ontplooiën. Het strekt er niet toe te vermijden dat hun activiteiten schade veroorzaken of om ervoor te zorgen dat de door die activiteiten veroorzaakte schade integraal wordt hersteld, zodat de slachtoffers zich via dat integrale schadeherstel in de hypothetische toestand zouden bevinden.

Hoewel daarover geen gegevens bekend zijn ¹¹², lijkt het weinig of geen twijfel dat het aansprakelijkheidsrecht zoals het de laatste twee eeuwen werd ontwikkeld en toegepast, een ongelijkheidsbevorderend instrument is geweest en dat nog steeds is.

¹¹³

Om historische redenen ¹¹⁴, bevat het aansprakelijkheidsrecht namelijk een harde kern van rechtsregels (wettelijk en jurisprudentieel) die, rechtstreeks en onrechtstreeks, inkomens- en vermogenaccumulatie en -concentratie bevorderen door de bescherming van ontplooiende (economische) activiteiten die zij, niet toevallig, dienen.

Daarvan genieten de personen die de (economische) activiteiten controleren.

Sinds de democratische omwenteling ¹¹⁵ wordt die toestand niet langer structureel verantwoord door hun (politieke, economische en culturele) macht, maar wel door de

---

¹¹² Ondergetekende heeft daarvan althans geen kennis.

¹¹³ En dat, met het voorstel van Boek 6, ook zal blijven.

¹¹⁴ Meer bepaald omdat het werd geconcipieerd en ontwikkeld in overeenstemming met de beginselen, de finaliteit en de werkingsregels van een oligarchisch en plutocratisch politiek regime, dat zich met het economisch liberalisme “legitimeerde” en daarmee wegkwam (wegkomt).

¹¹⁵ Een feit sinds het midden van de twintigste eeuw.

bewering en belofte dat de toename van het bruto nationaal product (BNP), waarvoor die personen ¹¹⁶ beweren in te staan, ook alle anderen ten goede komt. ¹¹⁷

De daarop gesteunde verdeling van inkomsten en vermogens wordt door het privaatrecht niet slechts ondersteund, maar gewoonweg mogelijk gemaakt. Het aansprakelijkheidsrecht speelt in die dynamiek een prominente ¹¹⁸ rol.

Uit historisch onderzoek blijkt dat de verdeling van inkomsten en vermogens, door de eeuwen heen, steeds zeer ongelijk is gebeurd. ¹¹⁹ Een disproportioneel deel ervan wordt door maximaal één tiende van de bevolking “ingepalmd”. Datzelfde tiende controleert daartoe en daarmee de economische activiteiten, die, rechtstreeks of onrechtstreeks, middellijk of onmiddellijk, met schaderisico's gepaard (kunnen) gaan. Wanneer dat schaderisico zich verwezenlijkt is de kans dan ook veel groter dat de schade de overige negen tienden treft. ¹²⁰

Gelet op het actuele (en wellicht ook toekomstige) aansprakelijkheidsrecht is dit voor de slachtoffers ¹²¹ en de overgrote meerderheid van de bevolking een dubbele tegenslag. Zij moeten de schade “verwerken” (eerste tegenslag) en worden daarna met een aansprakelijkheidsrecht geconfronteerd dat een heuse hindernispiste blijkt te zijn ¹²², waardoor schadeherstel hen ontglipt of, in het beste geval, slechts (zeer) gedeeltelijk wordt bekomen (tweede tegenslag).

Hoe dan ook, komt die dubbele tegenslag erop neer dat de slachtoffers de toestand, waarin zij zich zouden hebben bevonden indien het tot aansprakelijkheid leidende feit zich niet zou hebben voorgedaan ¹²³, kunnen vergeten. In het overgrote deel van de

---

¹¹⁶ Hoogstens één tiende (deciel) van de totale bevolking, maar bijgestaan door meerdere tienden die zij, op één of andere wijze, in dienst hebben.

¹¹⁷ Zie o.m. met betrekking tot die bewering, resp. belofte : T. Parrique, *Ralentir ou périr. L'économie de la décroissance*, Paris, Seuil, 2022, p. 17 – 152; J. Hickel, *Less is more. How degrowth will save the world*, London, Windmill 2021, p. 1 – 165.

¹¹⁸ Maar heeft daarin geen allesbepalende plaats.

¹¹⁹ O.m. T. Piketty, *Capital et idéologie*, Paris, Seuil, 2019, 1198 p.; W ; Scheidel, *The great leveller. Violence and the history of inequality from the stone age to the twenty-first century*, Princeton and Oxford, Princeton University Press, 2017, 504 p.; B. Van Bavel, *The invisible hand. How market economies have emerged and declined since AD 500*, Oxford, Oxford University Press, 2016, 330 p.

¹²⁰ Negen kansen op tien is dat het geval.

¹²¹ De rechtstreeks en de onrechtstreeks benadeelden, inclusief de slachtoffers bij terugslag

¹²² Waarop zij, onder meer door afwezigheid of ontoereikendheid van middelen, niet voorbereid zijn.

¹²³ De hypothetische toestand.

schadegevallen, leidt schade tot (verdere) declassering op de inkomens- en vermogensladders.

Aangezien zichtbare en sluipende schaderisico's die aan menselijke activiteiten kleven, schering en inslag zijn, kan de "(ongelijkheids) tango mortale" maar worden gestopt door erop toe te zien en te garanderen dat o.m. het aansprakelijkheidsrecht geen ongelijkheidsbevorderend effect heeft.

§ 3. Schade als gevolg van klimaat-, biodiversiteits- en ecologische ontregelingen in een wereld op zijn kop

- 26.** Met de klimaat-, biodiversiteits- en ecologische ontregelingen wordt "de kwestie" van het evenwicht in o.m. het aansprakelijkheidsrecht steeds nijpender en prangender.

Beter bekend als het "duurzaamheidsvraagstuk", wordt de voorrang die aan (schadelijke) economische activiteiten wordt gegeven, in het licht van die ontregelingen een bron van twijfel en onrust, temeer antwoorden ¹²⁴ die naam waardig, op zich laten wachten.

Nadat de ontregelingen zich gedurende anderhalve eeuw in de schaduw van schadelijke, economische activiteiten bleven ontwikkelden, manifesteren ze zich, sinds drie decennia, in de vorm van talrijkere en vernielendere "natuurrampen". De schaderisico's vervellen daardoor tot effectieve schade.

De periodieke verslagen van het IPCC en van het IPBES laten er geen twijfel over bestaan dat wat "natuurrampen" wordt genoemd in werkelijkheid het gevolg is van klimaat-, biodiversiteits- en ecologische ontregelingen die zich op de planeet "aarde" voordoen omwille van menselijke, economische activiteiten, die welbekend zijn, in detail zijn beschreven en met kennis van (ontregelende) zaken plaatsvinden.

De ontregelingen worden minutieus en per werelddeel ¹²⁵ in hun verslagen beschreven.

---

¹²⁴ Waardoor economische activiteiten zich, zonder toenemende klimaat-, biodiversiteits- en ecologische ontregelingen, verder zouden kunnen ontplooiën (de zgn. "decoupling").

¹²⁵ Verder gedetailleerd in onderverdelingen per continent.

De juistheid van de IPCC- en van de IPBES-vaststellingen en voorspellingen kan door elkeen, die de klimaat-, de biodiversiteits- en de ecologische actualiteit wil volgen, dagelijks in de pers of op sociale media worden geverifieerd.

Dag na dag, is het wachten op de volgende “natuurramp”, op de volgende reeks slachtoffers (rechtstreeks benadeelden) van almaar driestere “natuurrampen”.

Elk greintje gezond verstand volstaat om het besef te laten doordringen dat een kruik maar zolang te water gaat tot ze breekt en dat het onverstandig is olie op het vuur te – laten – gooien.

Toch blijken die volkswijsheden in dovemansoren te vallen bij economische actoren, bij hun afnemers en consumenten en bij, zelfs democratisch verkozen, overheden.

Zij blijven maar doordraven en willen steeds meer en beter van hetzelfde op alle mogelijke vlakken en manieren.

Ingrijpende en hoogdringende maatregelen om het ergste te voorkomen, komen er niet of worden, steeds opnieuw, op de lange baan geschoven.

Ze worden overigens gepercipieerd als bedreigingen van de huidige en toekomstige (“nog betere“ (?) levensomstandigheden, alle sombere vaststellingen en voorspellingen ten spijt.

Toegegeven... het is veel gemakkelijk gezegd dan voor elkaar gekregen dat het (“yes we can“) “gedaan moet zijn met menselijke, economische activiteiten die klimaat-, biodiversiteits- en ecologisch ontregelend zijn“.

Maar toch... kunnen we echt wachten op de onblusbare brand, de waterbom, de windhoos ... die een paar metropolen van de landkaart vegen? Kunnen we er ons bij neerleggen dat opéénvolgende seizoenen zonder één druppel water of, integendeel, met wateroverlast de gewas-, de groente- en de fruitteelt kelderden?

Kunnen we ons, bewust van de vaststelbare ernst van de situatie, laten paaien met de bedenking “dat we met de ontregelingen moeten leren leven“, wat zulks ook moge betekenen?

Kunnen we, zonder schaamrood, blijven verklaren dat er niets aan te doen is, dat we onmachtig zijn?

Hoewel het, geconfronteerd met ontregelingen, een (nieuwe) nationale sport blijkt te zijn geworden om de kop in het zand te steken, is het geen luxe, gelet op de zich voordoende omstandigheden, om naar antwoorden en oplossingen te zoeken.

Mits die zoektocht niet wordt beperkt tot de symptomen van de ontregelingen en enig gepamper, maar integendeel focaliseert op de onderliggende oorzaken, kan aan gedragswijzigingen worden gedacht waardoor, als eerste stap, verdere ontregeling kan worden voorkomen.

Laat ons derhalve in kaart brengen wat het recht, het privaatrecht en het aansprakelijkheidsrecht in het bijzonder kunnen betekenen om de klimaat-, de biodiversiteits- en de ecologische ontregelingen af te remmen en, in de mate van het mogelijke, terug te dringen.¹²⁶

Inzicht daarin wordt bekomen door, op het vlak van het duurzaamheidsdebat stil te staan bij de economische actoren, bij hun afnemers en consumenten en bij de overheid. Zij maken het goede (?) weer wanneer het gaat over menselijke, economische activiteiten die als rest- of afvalproduct de klimaat-, de biodiversiteits- en de ecologische ontregelingen genereren.

I. De economische operatoren en hun deelgenoten

A. De stand van zaken

- 27.** Geconfronteerd met het duurzaamheidsvraagstuk zetten de gevestigde, economische en financiële, belangen van de meest welvarenden zich schrap. Het betreft hoogstens een tiende van de bevolking, maar hun “belangen” bepalen de werkgelegenheid en daardoor het inkomen, resp. het vermogen van meerdere, andere tienden. Zij wegen op “het algemeen belang” en weten maar al te goed hoe ze daarmee moeten omgaan om hun belangen te dienen.

Ze zijn niet van plan om hun lucratieve activiteiten, geheel of deels, zo maar op te geven, ook al zijn zij – zoals zij weten – klimaat-, biodiversiteits- en ecologisch ontregelend.

---

¹²⁶ Op het verleden kan niet worden teruggekomen en de gevolgen daarvan zullen zich nog decennialang manifesteren, maar dat belet niet dat hun verergering kan worden vermeden door ontregelende activiteiten te beëindigen of dramatisch terug te schroeven.

Zij zijn evenmin van plan om zich in een hoek te laten drummen, waar de klappen vallen.¹²⁷ Ze zijn op alles voorbereid; klaar om onvervaard van zich af te bijten.

Meerdere strategieën zijn daartoe uitgewerkt en worden gelijktijdig aangewend : ontkenning in alle toonaarden (1) van de ontregelingen, (2) van de menselijke oorzaak van de ontregelingen en (3) van de invloed van economische activiteiten op de ontregelingen. In alle toonaarden volgt vervolgens (1) het vernuftig zaaien van twijfel (2), de niet of nauwelijks onderbouwde stelling dat de geviseerde economische activiteiten duurzaam zijn, duurzaamheid nastreven en/of naar duurzaamheid omschakelen om het ecologische het voortouw te nemen en (3) de niet of nauwelijks onderbouwde stelling dat (komende) technische ontwikkelingen tijdig voor de duurzaamheidssomslag zullen zorgen.

Die strategieën strekken er alle toe om ervoor te zorgen dat hen en hun economische activiteiten geen haarbreed in de weg wordt gelegd.

Zij worden aangevuld met de bewering, enerzijds, dat zij zich aan de wensen van afnemers en consumenten aanpassen, die hun (afname- en consumptie-) gedrag maar moeten wijzigen als het duurzaamheidsverstoring zou zijn en, anderzijds, dat het aan de overheid toekomt om de duurzaamheidstransitie te bewerkstelligen en, voornamelijk, te financieren, waaraan zij graag – mits overheidsfinanciering – willen deelnemen.

Die beweringen en vele andere zijn strategieën om de aandacht van hun economische activiteiten af te wenden en de zondebok elders te zoeken.

Achter alle strategieën gaat een bedreigende (voor de anderen) en beschermende (voor hen) boodschap schuil. Er wordt verkondigd en benadrukt dat het (hoge) welvaartsniveau en zijn behoud afhankelijk zijn van hun economische activiteiten en inspanningen, te danken aan hun ondernemingszin.¹²⁸ “Afblijven” is dus de boodschap of “anders zullen jullie het voelen”.

Tegelijk wordt er scherp aan herinnerd dat het de overheden, de afnemers en de consumenten zijn die de ontplooiing van economische activiteiten mogelijk maken,

---

¹²⁷ In de vorm van afdwingbare aansprakelijkheden.

¹²⁸ Onder verstaan zijnde, “dat niemand het in zijn hoofd hale onze (economische) activiteiten te bemoeilijken ook al zijn ze (klimaat-, biodiversiteits- en ecologisch) ontregelend”.

toelaten en kaderen, zodat economische actoren rechtmatig op hun voortzetting zouden kunnen en mogen vertrouwen.¹²⁹

Wie hun rechtmatig vertrouwen schendt, gaat – volgens hen – in de fout en moet voor hun “stranded assets” (damnum emergens/lucrum cessans) betalen. Bezin dus voor je begint!

1. Vergeten : het verschil tussen oorzaak en gevolg

28. Het klimaat, de biodiversiteit, de ecosystemen en al wie of wat erdoor wordt beschermd botsen overduidelijk op beenharde tegenstanders.

Wat er – rebus sic stantibus – staat te gebeuren is nochtans duidelijk.

Vermits de voortzetting, resp. de onverdroten toename van economische activiteiten, vaststelbaar, gepaard gaat met de (dis)proportionele toename en verergering van klimaat, biodiversiteits- en ecologische ontregelingen en hun loskoppeling niet in het verschieft ligt, afgezien van het feit dat haar implementering meerdere decennia zou vragen, moet en zal het, eerder vroeg dan laat, tot een harde krachtmeting komen tussen de (voorstanders van) economische en financiële belangen en de (voorstanders van) ecosystemen, de biodiversiteit en het klimaat.

Met dat perspectief voor ogen, is het de moeite waard, weze het kort, in te gaan op de verdiensten van de boodschappen waarvan economische actoren zich, onder de vorm van strategieën, bedienen om hun belangen op de klimaat-, biodiversiteits- en ecologische ontregelingen verder te laten voorgaan.

Het argument dat ondernemingszin en derhalve economische activiteiten de wereld doen draaien, bevat een scheut(je) waarheid, maar vooral veel snoeverij.

Economische actoren “vergeten” gemakkelijks halve dat hun ondernemingszin en de ontplooiing van economische activiteiten in de (welvaarts)staat enkel gedijen

---

¹²⁹ En, als het even kan, de “schuld” of, minstens, de “grootste schuld” bij hen kunnen leggen.

omwille van openbare dienstverleningen, waarvoor niet zij, maar wel overheden instaan.¹³⁰

In een democratisch georganiseerde samenleving¹³¹ worden de inhoud, de zin en de draagwijdte van die dienstverleningen bovendien door de democratische beginselen, finaliteit en werkingsregels bepaald.

Het lot van de openbare dienstverlening ligt, met andere woorden, niet in de handen van ondernemingszin of van economische activiteiten. Het omgekeerde doet zich voor : ook de ondernemingszin en de economische activiteiten zijn van openbare dienstverleningen afhankelijk.

Wie dit voor het eerst hoort, zal die boude beweringen wellicht meteen als economische ketterij afdoen. Zij behoeven dan ook toelichting, mede om het verband met de democratische samenleving te leggen.

Met openbare dienstverleningen staan overheden in voor de fundamentele behoeften van de personen die zich onder hun democratisch gezag bevinden, in overeenstemming met de gelijkheids- en niet-discriminatiebeginselen.

Fundamentele behoeften hebben een naam : veiligheid, gezondheid, onderwijs en zelfbeschikking in vele varianten¹³² Het is dan ook geen toeval dat zij opduiken als voorwerp van grondrechten¹³³, die door voorranghebbende rechtsregels¹³⁴ aan iedere persoon worden toegekend die zich onder democratisch gezag bevindt en door haar/hem effectief aanwendbaar moeten zijn om, binnen hun redelijke begrenzing, naar haar/zijn goedvinden, voor haar/zijn veiligheid, gezondheid, onderwijs en/of zelfbeschikking in te staan.

Afgestemd op de fundamentele behoeften, verwezenlijken en beperken¹³⁵ de openbare diensten de grondrechten van hun titularissen. Zij leggen zich toe op de veiligheid, de gezondheidszorg, het onderwijs en de zelfbeschikking van hun

---

¹³⁰ Die vaststelling geldt ongeacht het politieke regime dat voor de organisatie van het samenlevingsverband instaat.

¹³¹ Die gericht is op de (gelijke, niet discriminerende) effectieve uitoefening van de grondrechten door elke persoon die zich onder democratisch gezag bevindt.

¹³² Ook "vrijheid" genoemd.

¹³³ In de betekenis van grondwettelijke en/of verdragsrechtelijke mensenrechten en vrijheden.

¹³⁴ De Grondwet en, vervolgens, het EVRM, het Handvest, de Unie-verdragen...

¹³⁵ In overeenstemming met de publiekrechtelijke redelijkheid.

titularissen om hen allen, in de mate van het mogelijke, van de beste levensomstandigheden in het democratische samenlevingsverband te laten genieten. Door zich toe te leggen op de veiligheid, de gezondheid, het onderwijs en de zelfbeschikking van alle samenlevingsleden, zorgen openbare dienstverleningen voor een veilige samenleving, waarin gezonde en onderwezen samenlevingsleden, binnen redelijke grenzen, hun levenspad (zelfbeschikking) kunnen kiezen en volgen.

29. Van dat, aan de overheid te danken algemene kader genieten ook de economische actoren en hun deelgenoten, dag in dag uit, in veelvoud.

Zij en, vóór hen, hun ouders en grootouders ontlenen hun veiligheid, gezondheid, onderwijs en zelfbeschikking aan openbare dienstverleningen waarvan zij, ononderbroken, hebben kunnen genieten, nog steeds genieten en verder zullen genieten, ook al schakelen ze van tijd tot tijd private veiligheids-, gezondheids- en onderwijsdiensten in.¹³⁶

Dat geldt overigens ook voor hun partners, voor hun gezinsleden, voor hun broers en zusters en andere familieleden, voor hun vrienden- en kennissenkring, voor hun relaties en voor alles wat rond hen beweegt of staat en hun “thuis” maakt.

Op “duurzaamheid” scoren openbare dienstverleningen goed, althans in democratische samenlevingen¹³⁷ : van de eerste tot de laatste levensdag kan elke titularis van grondrechten op hen een beroep doen wanneer hij/zij dat nuttig, noodzakelijk of wenselijk acht. Wie beweert dat hij/zij het evengoed zonder die openbare diensten “waar” kan maken, bezondigt zich, in het beste geval, aan grootsprakerij.

Voor economische actoren, hun deelgenoten en hun ondernemingszin zijn openbare dienstverleningen nog vele malen belangrijker.

Hun ondernemingszin en hun economische activiteiten doen een beroep op “tussenkomsten”¹³⁸ van andere titulaissen van grondrechten, die onontbeerlijk zijn om “hun” goederen, producten of diensten te maken en aan de man/vrouw te brengen.

---

¹³⁶ Die “private” veiligheids-, gezondheids- en onderwijsdiensten berusten immers, op hun beurt, op de veiligheid, de gezondheid, het onderwijs en de zelfbeschikking van de ingeschakelde personen die zelf van openbare diensten afhankelijk zijn.

¹³⁷ Ook al gaan zij sinds meerdere decennia kwalitatief achteruit om redenen die hier buiten beschouwing blijven.

¹³⁸ Juridisch ingekleed als één of andere vorm van samenwerking of van dienstverlening.

Het gaat niet enkel over de producenten van grondstoffen of halffabricaten, maar ook over hun deelgenoten ¹³⁹ en vooral over hun werknemers en hun zelfstandige dienstverleners.

Zonder de tussenkomst, inbreng en inzet van al die personen, zouden ondernemingszin en economische activiteiten weliswaar niet verdwijnen, maar een ambachtelijk uitzicht hebben.

Al die personen, verbonden met de ondernemingszin en de ontplooidde activiteiten van economische actoren en hun deelgenoten ¹⁴⁰, moeten zich in veiligheid voelen, gezond en onderwezen zijn en autonoom kunnen functioneren om het productieproces te laten plaatsvinden.

Allen zijn daartoe schatplichtig aan openbare dienstverleningen waarvan de last door de overheden wordt gedragen en de netto-opbrengsten ¹⁴¹ finaal aan de economische operatoren en hun deelgenoten toevallen.

Daarmee eindigt het feest niet : de productie van goederen, produkten en diensten die geen afnemer vinden, is economisch rampzalig.

Ook voor het vinden van afnemers zijn economische actoren en hun ondernemingszin van openbare dienstverleningen afhankelijk.

Wanneer personen zich op een (afzet)markt onveilig voelen, ongezond of ononderwezen zijn of niet autonoom kunnen functioneren, heeft zulks meteen een langdurige impact op hun afname- en consumptiegedrag. ¹⁴²

Het zijn niet de economische operatoren en hun deelgenoten die, ononderbroken en duurzaam voor de veiligheid, de gezondheid, het onderwijs en de zelfbeschikking van de, voor hun ondernemingszin onmisbare afnemers en/of consumenten instaan, maar zij maken wel met hen hun netto-winstmarges en -resultaat.

---

¹³⁹ “Vennoten, aandeelhouders, inbrengers van kapitaal, van kennis, van ervaring, van relaties...”

¹⁴⁰ Ongeacht hun juridische verschijningsvorm (natuurlijke persoon, rechtspersoon, feitelijke vereniging).

¹⁴¹ Onder aftrek van de – geoptimaliseerde – kost “van leveranciers, werknemers en dienstverleners en van de (even geoptimaliseerde) fiscale en sociale zekerheids“kost”.

¹⁴² Aan voorbeelden daarvan is er geen tekort; wie daaraan twijfelt steke haar/zijn licht op in Libanon, Libië, Afghanistan...

2. Vergeten : de slechte kanten

30. “In het land der blinden is één oog koning” zo luidt een welbekend spreekwoord. Het is toepasselijk op economische actoren en hun deelgenoten die beweren dat “alles” staat of valt met hun ondernemingszin en de economische activiteiten die ze daarmee denken te ontplooien.

Ook voor hen is de – wellicht tegenvallende – werkelijkheid dat zij, zonder openbare dienstverleningen, niet eens aan de bak zouden komen en al zeker geen “thuis” zouden hebben;

Zonder openbare dienstverleningen zouden ze bovendien over geen “productiemiddelen” en over geen “afzetmarkten” beschikken : zo eenvoudig is het.

Daarmee wordt niet gezegd dat ondernemingszin en de inzet om economische activiteiten te ontplooien, in samenlevingsverband van geen tel zouden zijn. Wel dat zij geen goddelijke gave zijn waarvoor zgn. “alles” zou moeten wijken. Zij zijn manifest afhankelijk en gedetermineerd door onderliggende oorzaken, waaraan economische actoren, hun deelgenoten en hun ondernemingszin geen verdienste hebben.

Het zijn die oorzaken (het politieke regime en zijn openbare dienstverlening) die hun economische activiteiten (en de daarmee bereikte netto-resultaten) bepalen.

De gevolgen worden met de oorzaak verward wanneer o.m. door hen wordt beweerd dat economische activiteiten de wereld doen draaien. Het is geen gezonde basis om louter op basis van (ziekte)symptomen tot een diagnose te komen.

Daarmee is niet alle grootspraak van de baan.

Ondernemingszin en economische activiteiten hebben, zonder de minste twijfel, op het vlak van veiligheid, gezondheid, onderwijs en zelfbeschikking inderdaad – met de onontbeerlijke hulp van openbare dienstverleningen – voor (aanzienlijke) vooruitgang en weldaden gezorgd.

Daartegenover staat dat zij ook hebben geleid en blijven leiden tot goederen, produkten en diensten die het samenlevingsverband onveiliger¹⁴³ en ongezonder¹⁴⁴ maken en die het onderwijs- en zelfbeschikkingsniveau van de samenlevingsleden aantasten.¹⁴⁵ Op het vlak van hun “redelijkheid”¹⁴⁶ scoren niet alle goederen, produkten en diensten evengoed, ook al berusten ze op ondernemingszin en ontplooiende economische activiteiten.¹⁴⁷

Zelfs wanneer het gaat over goederen, produkten en diensten die de veiligheid, de gezondheid, het onderwijs en/of de zelfbeschikking in samenlevingsverband bevorderen of verbeteren, komt een andere vraag de economische zelfvoldaanheid op de proef te stellen.

- 31.** Ongeacht het politieke regime blijken de economische en financiële activiteiten, door de eeuwen heen¹⁴⁸, door hoogstens 5 tot 10% van de bevolking te zijn gecontroleerd. Is “ondernemingszin” een dermate zeldzaam goedje dat het slechts bij een kleine minderheid wordt aangetroffen?

De dagdagelijkse werkelijkheid blijkt zulks tegen te spreken. De meeste mensen tonen ondernemingszin om zich staande te houden, om rond te komen, om met elkaar te communiceren, om... elk op hun niveau te ondernemen.

Daarvan uitgaande, is niet aan de vraag te ontsnappen waarom de ruim verspreide ondernemingszin ertoe leidt dat slechts een kleine minderheid de economische en financiële activiteiten controleren?

Heeft het te maken met de (hoge) kwaliteit van hun ondernemingszin? Alweer niet, want ook daaraan is wetenschappelijk onderzoek gewijd¹⁴⁹

---

¹⁴³ O.m. de bewapeningswedloop met als ultieme inzet de beschikking over atoomwapens...

¹⁴⁴ O.m. het gebruik van verdovende middelen, van suikers, van vetten ...

¹⁴⁵ O.m. door meergelaagde kennis door beschrijvende en/of cijfermatige kennis te vervangen; door publiciteits- en marketingcampagnes...

¹⁴⁶ In de publiekrechtelijke betekenis, wat impliceert dat zij noodzakelijk moeten zijn in de democratische samenleving, moeten beantwoorden aan de, in de gegeven omstandigheden, dwingende maatschappelijke behoeften en zowel dienend, als proportioneel moeten zijn om die doelstellingen te bekomen.

¹⁴⁷ Want zoals wetten en rechtsregels beperken ook goederen, produkten en diensten (door hun bestaan en gebruik) de effectieve uitoefening van grondrechten door titularissen.

¹⁴⁸ Zie hiervoor de auteurs vermeld in voetnoot 116.

¹⁴⁹ Zie o.m. K. Pistor, *The code of capital. How the law creates wealth and inequality*, Princeton and Oxford, Princeton University Press, 2019, p. 1-131.

Afgezien van de (vaststelbare) afwezigheid van selectiecriteria en -processen, blijkt het eerder een kwestie te zijn van “geboorte op de juiste plaats op het juiste moment”, enkel verstoortbaar bij opkomst van nieuwe “productiemiddelen”, die voor een (gedeeltelijke) wisseling van de wacht kan zorgen.

Van sociale mobiliteit ¹⁵⁰ wordt dus best niet teveel verwacht : een diploma garandeert overigens geen controle over economische of financiële activiteiten.

Anders gezegd : het is eerder het – zelfs verre – verleden dan hedendaagse ondernemingszin en -kwaliteiten die borg staat voor de controle over economische activiteiten en hun ontplooiing.

De personen en deelgenoten die economische activiteiten controleren, verwerven ¹⁵¹ de daarin besloten ondernemingszin, die niet noodzakelijk hun verdienste is, maar die zij zich kunnen toeëigenen.

Per slotsom, schuilt onder de hooggeprezen ondernemingszin en -kwaliteiten een andere, minder libertaire werkelijkheid : de eigendom van de productiemiddelen, die in fine steeds hun bestaan en bescherming ¹⁵² aan openbare dienstverleningen te danken hebben.

Die openbare diensten hebben “de verdienste” ervoor te zorgen dat de productiemiddelen, ten gunste van hun eigenaars, door het eigendomsrecht worden beschermd doordat de prerogatieven van het eigendomsrecht opzichtens derden afdwingbaar is.

Die ganse constructie hangt aan het, al bij al, zijden draadje van de sociale onderbouw, waarvan zij een bijproduct is.

Eigendom is evenwel geen synoniem van (blijvende ondernemingszin en/of -kwaliteiten en hij garandeert evenmin dat de meest hoogstaande ondernemingszin en/of -kwaliteiten het economische gebeuren en landschap bepalen.

Eigendom van productiemiddelen blijkt aldus, overwegend, een verwijzing te zijn naar inkomens- en rijkdomverdelingen uit, zelfs verre, verledens.

---

¹⁵⁰ Die overigens sinds meerdere decennia een neerwaartse trend vertoont.

¹⁵¹ Rechtstreeks of via tussenpersonen, waarvan de diensten worden “gehuurd”.

¹⁵² Zowel de eigendom, als de productiemiddelen en hun gebruik.

Niet de ondernemingszin, niet de economische activiteiten zijn voor de samenleving en voor de economische actoren en hun deelgenoten determinerend, wel het eigendomsrecht over de productiemiddelen waarover laatstgenoemden, met de zegen van het samenlevingsverband, kunnen beschikken.¹⁵³

Het is dan ook veel juister te zeggen dat de wereld draait op de maat van het eigendomsconcept dat het samenlevingsverband hanteert. Dat concept raakt de kern van het economische reilen en zeilen, niet de ondernemingszin en/of kwaliteiten van de personen die – rechtstreeks of onrechtstreeks – de eigenaars van productiemiddelen zijn.

Daarmee sluit de cirkel zich : als emanatie van een rechtssysteem is “eigendom” een onderdeel van de openbare dienst die zich toelegt zowel op de bepaling van de rechtsregels die het samenlevingsverband ordenen, als op hun toepassing (de rechtsbedeling) wanneer hun toepassingsvoorwaarden verenigd raken of aanleiding geven tot conflict.

Ook daaraan hebben economische actoren, in een democratie, geen verdienste, althans niet wanneer de spelregels ervan worden geëerbiedigd.

B. De diagnose

1. Een absurde toestand

- 32.** Er blijven weinig of geen redenen over die economische actoren en hun deelgenoten toelaten van de hoge toren te blazen : “hun” ondernemingszin en economische activiteiten bestaan bij de gratie van openbare dienstverleningen waarvoor niet zij, maar overheden (en dus het samenlevingsverband) instaan. De eigendom van de productiemiddelen, waarmee economische activiteiten worden ontplooid, is derhalve te herleiden tot een onderdeel van een openbare dienst, waarover zij – per ultimo – geen controle (horen te) hebben.

---

¹⁵³ Want zonder productiemiddelen in eigendom kan de ondernemingszin zich niet in economische activiteiten omzetten. Zie over het eigendomsbegrip : Chr. Clerc en G.Mordillat, *Propriété. Le sujet et sa cause*, Paris, Seuil en Arte Editions, 2023, 538 p. ; D. Liberski-Bagnoud, *La souveraineté de la Terre. Une leçon africaine sur l’habiter*, Seuil, Paris, 2023, 462 p.

Wie zich de moeite getroost om het voorgaande aan ernstig onderzoek te onderwerpen, moet – mogelijk met spijt in het hart – tot de vaststelling komen dat ook economische grootsprakerij feitelijke basis kan missen.

Het volstaat het feitelijke verband tussen openbare (o.m. juridische) dienstverlening en economische activiteit op het spoor te komen, om tegen dergelijke economische grootsprakerij bestand te zijn.

Wie zich niet door een louter economische benadering laat strikken en dus het volledige (samenlevings)plaatje in de gaten houdt, komt bovendien tot het, daardoor onvermijdelijke, besluit dat het ongerijmd is te dulden dat economische actoren (en hun deelgenoten) activiteiten ontplooiën of voortzetten waarvan vaststaat dat zij het samenlevingsverband (duurzaam) ontregelen.

Vermits ondernemingszin niet van de grond komt en economische activiteiten als een pudding in elkaar zakken wanneer de economische actoren en hun deelgenoten het zonder de (onmisbare) openbare dienstverleningen moeten doen, is het zonder meer absurd dat de samenleving openbare diensten ter beschikking stelt en blijft stellen om haar ondergang door ontregelende economische activiteiten te bewerkstelligen.

De absurditeit neemt exponentieel toe met de vaststelling dat zulks zou gebeuren om minder dan één tiende van de bevolking en derhalve een kleine minderheid ter wille te zijn.

De klimaat-, biodiversiteits- en ecologische ontregelingen, toe te rekenen aan menselijke economische activiteiten, komen daardoor in een volstrekt ander daglicht te staan.

Afhankelijk van het samenlevingsverband, verliezen die activiteiten elke verantwoording wanneer zij ertoe leiden dat de planeet een samenlevingsontwrichtende en ongastvrije plaats wordt.

De absurditeit van de situatie is dermate overweldigend dat het verbazing wekt dat de economische actoren en hun deelgenoten, die eerst en vooral samenlevingsleden zijn, niet zelf tot dat besluit komen en het probleem niet zelf, door autoregulering, daadwerkelijk en -krachtig aanpakken.

33. Zeker, zij zijn niet de enigen met boter op het hoofd. Hun verwijzing naar afnemers, consumenten en overheden is, in het planetaire duurzaamheidsdebat, ernstig te

nemen, maar die vaststelling is volstrekt onvoldoende om de economische actoren en hun deelgenoten uit de wind te zetten.

Zij kunnen zich weren als duivels in een wijwatervat, maar al hun inspanningen ten spijt kunnen zij niet aan de vaststelling ontsnappen dat zij zich met betrekking tot klimaat-, biodiversiteits- en ecologische ontregelingen in polepositie bevinden, die ze met niemand anders delen.

Economische actoren en de deelgenoten die hen, rechtstreeks of onrechtstreeks controleren, kennen door en door hun productieketen, hun productieproces, de geproduceerde goederen, produkten en diensten, hun afzetmarkt...

Die kennis is voor hen immers onontbeerlijk om de produktiekost te beheersen en de winstgevendheid van de economische activiteit te verzekeren, te behouden en te optimaliseren.

Geen – redelijke – ondernemer of investeerder waagt zich, zonder die doorgedreven kennis, aan een economische activiteit.¹⁵⁴

Eenmaal die stap gezet, wordt alles wat, middellijk of onmiddellijk, rechtstreeks of onrechtstreeks, een impact op de productiekost of op de winstgevendheid heeft of kan hebben, op de voet gevolgd en met argusogen onderzocht. Ondernemers en investeerders weten dat de daaraan bestede zorg het marktaandeel en de winstcapaciteit van hun economische activiteit(en) bepaalt.

Sinds de klimaat-, de biodiversiteits- en de ecologische ontregelingen wereldwijd op o.m. de politieke agenda's staan¹⁵⁵, houden de economische actoren en hun controlerende deelgenoten de desbetreffende ontwikkelingen in de gaten. Om te weten hoe ze daardoor kunnen worden geraakt, hoe "kwetsbaar" hun activiteiten zijn, hebben ze sinds lang hun huiswerk gemaakt.

Ze weten derhalve hoe en waarom hun activiteiten klimaat-, biodiversiteits- en ecologisch ontregelend zijn.¹⁵⁶

---

¹⁵⁴ Hiaten in die kennis, foutieve inschattingen of foutieve interpretaties zijn uiteraard mogelijk, maar hoe langer de economische activiteit standhoudt, hoe zekerder dat de kennis aan boord is om de productiekost te beheersen en de winstgevendheid te verzekeren.

¹⁵⁵ De UNO-initiatieven van 1972 en jaarlijks vanaf 1992 zijn daarvoor symptomatisch.

¹⁵⁶ Op korte, middellange en lange termijn.

Ze kennen de klimaat-, de biodiversiteits- en de ecologische gevaarlijkheid van de goederen, produkten en diensten die ze aanschaffen en van de produkten en diensten die ze zelf op de markt brengen.

Op het vlak van uitgestoten broeikasgassen, van vervuiling door gevaarlijke, al dan niet afbreekbare afval of chemische stoffen, van veiligheids- en gezondheidsrisico's die aan hun productieketen kleven... moet hen niets worden geleerd. Zij weten trouwens ook dat het niet bij veiligheids- en gezondheidsrisico's blijft, doordat die risico's zich vroeg of laat verwezenlijken en effectief schade veroorzaken.

Die kennis beperkt zich, zoals vermeld, niet tot hun eigen productieproces, maar strekt zich uit over hun volledige produktieketen. Zij kennen zowel de markt van de potentiële leveranciers (o.m. grondstoffen, half-fabricaten), als de markt van de potentiële afnemers en consumenten. Zij weten in welke mate die (hun) leveranciers, afnemers en consumenten met hun producten, resp. ge- of verbruik van hun goederen, produkten of diensten klimaat-, biodiversiteits- of ecologisch ontregelend zijn of worden.

2. De verklaring

- 34.** Met hun vergaarde kennis kunnen economische actoren en hun deelgenoten vele kanten uit.

Ze zouden, bij voorbeeld, (massaal) kunnen investeren in onderzoek en ontwikkeling (R&D), erop gericht hun economische activiteiten klimaat-, biodiversiteits- en ecologisch neutraal, dan wel bevorderend te maken.

Op dat pad bevinden ze zich duidelijk niet en willen ze zich kennelijk ook niet begeven.

De kennisvoorsprong waarover ze met betrekking tot hun produktieketen en -proces beschikken, gebruik(t)en ze eerder om zowel hun kennis, als de onderliggende (ontregelende) feiten te verhullen.

Die risicovolle ¹⁵⁷ benadering werd de voedingsbodem van talrijke strategieën.

Zoals eerder reeds gebeurde en nog steeds gebeurt met nicotine, met opiaten en andere verdovende middelen, met (overdreven) suikers en vetten in spijs en drank, met stikstof, met PFAS en PFOS en met talloze andere, al dan niet afbreekbare

---

¹⁵⁷ Omdat met een (al dan niet bedrieglijke) simulatie steeds het risico wordt gelopen dat zij wordt ontdekt.

(afval)stoffen, worden die strategieën op de klimaat-, biodiversiteits- en ecologische ontregelingen losgelaten.

Bij hoog en bij laag wordt beweerd, ondersteund met dure en indrukmakende adviezen, verslagen, publicaties ¹⁵⁸ , dat er zich geen opwarming van de planeet en geen klimaatontregeling voordoet, minstens dat zulks onbewezen blijft en dus onzeker is, dat de klimaat “incidenten” een normaal verschijnsel zijn, toe te rekenen aan toeval en aan klimaatcycli die zich sinds oudsher voordoen en dat verband tussen de “klimaatincidenten” en economische activiteiten onbewezen en derhalve onzeker is of minstens sterk overdreven wordt.

Zij beweren derhalve dat het, gelet op al die onzekerheden en overdrijvingen, onredelijk is van de economische actoren en van hun deelgenoten te verwachten dat zij het (betwijfelde) verband tussen hun economische activiteiten (hun productieketen en -proces) en de klimaatontregeling ernstig zouden nemen, zouden kennen of zouden kunnen kennen.

Dat zij te goeder trouw en in rechtmatig vertrouwen handelen, al dan niet gevolgd door een, door hen aan de overheden, de afnemers en de consumenten gerichte terechtwijzing, die – volgens hen – beter de hand in eigen boezem zouden steken.

- 35.** Gericht op de “standstill” ¹⁵⁹, stuiten die strategieën evenwel meer en meer op hun limieten.

De (beschermende) kennisvoorsprong kalft immers gestaag af.

Wetenschappelijk onderzoek en wetenschappelijke studies/verslagen van – onpartijdige – klimaatwetenschappers ¹⁶⁰ komen wereldwijd opzetten met “feiten en cijfers” (facts & figures) ¹⁶¹ die, onder meer, aantonen dat fossiele brandstoffen, bij verbranding, CO₂ uitstoten en dat dit broeikasgas langdurig in de atmosfeer blijft hangen, waardoor de verluchting van de planeet moeizaam verloopt en uitvalt.

---

¹⁵⁸ Vaak opgesteld en voorbereid (rechtstreeks of onrechtstreeks) op hun kosten of op die van hun lobbyisten.

¹⁵⁹ Zodat de economische activiteiten, met alles wat eraan vastzit, ongestoord kunnen worden voortgezet en ontplooid.

¹⁶⁰ Die zich niet voor een economische of andere kar laten spannen.

¹⁶¹ De IPCC en de IBES-verslagen zijn maar het topje van de ijsberg.

Zij tonen aan dat de aanwezigheid van broeikasgassen in de atmosfeer rond de aarde (niet enkel CO₂, maar ook methaangas dat ten gevolge van de opwarming van de planeet vrijkomt) de warmte van de planeet terugkaatst naar de bodem en het wateroppervlak, wat – naarmate de jaren verstrijken – tot versnelde, globale opwarming leidt, die de klimaatprocessen, de biodiversiteit en de ecosystemen grondig en blijvend verstoren.

Economische actoren en hun deelgenoten weten wat fossiele brandstoffen zijn, ze weten wanneer en hoe fossiele brandstoffen in hun productieketen en -proces worden verbrand, ze weten dat zij en hun productieketen CO₂ uitstoten en... ze weten sinds lang wat daarvan, meteen en op termijn, de gevolgen voor de planeet, het klimaat, de (gemiddelde) temperatuur... zijn.

Al die kennis onder het tapijt vegen, wordt steeds lastiger.

De doorgedreven kennis waarover ze met betrekking tot hun productieketen en -proces beschikken, wordt een blok aan hun been.

Eenzijds is het bestaan en het succes van hun economische activiteit van die doorgedreven, volledige en accurate kennis afhankelijk, maar anderzijds verhindert zij hen om verder van kromme haas te gebaren.

Wetenschappelijk onderzoek, wetenschappelijke publicaties, daarop voortgaande (alarmerende) berichtgeving in de pers en op sociale media... zijn overigens niet de enige knipperlichten.

Voor de ogen van de wereldbevolking, blijken “klimaatincidenten“ zich versneld te ontploffen en te ontwikkelen tot klimaatchaos die met aanhoudende droogteperiodes, hittegolven en -pieken, branden, plotse wateroverlast, windhozen, aardverschuivingen, die zich niet eerder met die frequentie en impact voordeden, duizenden slachtoffers maken. Die klimaat-, biodiversiteits- en ecologische slachtoffers worden getroffen in hun leven of dat van hun dierbaren, in hun fysieke/morele integriteit, in hun gezondheid, in hun privéleven, in hun vermogen om door arbeid inkomen te verwerven, in hun tewerkstelling, in hun patrimonium, in hun vrijheid en zelfbeschikking....

Het vastgestelde verband tussen economische activiteiten (de volledige productieketen) en klimaat-, biodiversiteits- en ecologische ontregeling maakt duidelijk

dat de economische actoren en hun deelgenoten met hun doorgedreven kennis niets of alleszins veel te weinig deden en doen om de opwarming van de planeet, het verlies van biodiversiteit en de verstoring van ecosystemen te beperken en te verminderen.¹⁶² Indicatoren zoals de jaarlijkse toename van de (wereldwijde) CO₂-uitstoot, wijzen er integendeel op dat zij, met kennis van zaken, hun ontregelend gedrag verderzetten en opdrijven.

C. De behandeling

1. Algemeen

- 36.** In handboeken “economie” is geen gedragsregel aan te treffen die verbiedt opzettelijk aan anderen schade te berokkenen : daarvan hebben economische actoren en hun deelgenoten dus geen last en hebben ze niets te vrezen.

Dat ligt in (o.m. democratische) rechtssystemen anders.

Een samenleving die, zoals de economie doet, geen aanstoot neemt aan opzettelijk schadeberokkenend gedrag is een dictatuur (eventueel in wording)¹⁶³ of de implosie nabij.

Personen die, ongevraagd, het slachtoffer van andermans doen of laten worden, hebben het met het “slachtofferschap” reeds knap lastig : zij verwachten niet enkel herstel van de berokkende schade, maar ook maatregelen om herhaling in de toekomst te vermijden.

Wanneer zij bijkomend vaststellen dat de schade hen opzettelijk werd berokkend, kookt hun bloed. Indien de samenleving en haar rechtssysteem daarvoor de ogen sluiten, is het hek van de dam. Het slachtoffer en zijn naasten nemen “het recht” in eigen handen en van het ene komt het andere.¹⁶⁴

Wat oorspronkelijk een conflict tussen een paar personen was, wordt een krachtmeting tussen meerdere groepen die het samenlevingsverband onder hoogspanning zetten.¹⁶⁵

---

¹⁶² Wat onder meer kan gebeuren door het gebruik van fossiele brandstoffen te verminderen of door productiebeperkingen.

¹⁶³ In dat politieke regime gebruiken de machthebber(s) en zijn (hun) getrouwelingen de politieke macht om zichzelf te verrijken door anderen opzettelijk schade te berokkenen.

¹⁶⁴ “Oog om oog, tand om tand” leidt naar wraakacties en daardoor naar escalatie van het conflict.

¹⁶⁵ Tenzij de dictator en/of zijn getrouwen erin slaagt (slagen) het conflict (met geweld) te onderdrukken.

In democratische rechtssystemen, waartoe het Belgische gelukkig behoort, wordt dan ook niet geduld dat een samenlevingslid opzettelijk aan één of meerdere andere(n) schade berokkent en daarmee wegbloemt.

Meerdere rechtsregels richten hun pijlen op bedrieglijk of frauduleus gedrag ¹⁶⁶, dat ertoe strekt opzettelijk een ander te benadelen of te schaden.

- 37.** Dergelijk gedrag wordt bij uitstek in het strafrecht onder vuur genomen, maar ook in andere takken van het publiekrecht ¹⁶⁷ en in het privaatrecht kan “de bedrieger” zich aan veel meer dan een bolwassing verwachten.

Zonder volledigheid na te streven, kan in het burgerlijk recht, worden gewezen op het algemeen rechtsbeginsel “*fraus omnia corrumpit*” (artikel 1.1 NBW), op artikel 1.11 NBW, op de wilsgebreken bedrog, geweld en misbruik van omstandigheden, op de pauliaanse vordering.

Het algemeen rechtsbeginsel “*fraus omnia corrumpit*” waarvan het bestaan door het Hof van Cassatie herhaaldelijk is bevestigd, verzet er zich tegen dat de “fraudeur” enig voordeel in rechte of in feite bekomt uit (rechts)handelingen of gedragingen waarmee hij/zij schade aan één of meerdere andere personen wil berokkenen.¹⁶⁸

Volledigheidshalve ¹⁶⁹ is in dat verband te vermelden dat vele privatisten niet aan de verleiding kunnen weerstaan om zowel het toepassingsgebied, als de sanctie van “*fraus omnia corrumpit*” te beknipten of plotse bijziendheid ontwikkelen wanneer het erop aankomt bedrieglijk/frauduleus handelen of gedrag te herkennen. Dat doet zich o.m. voor wanneer klimaat-, biodiversiteits- en ecologisch ontregelend, economisch gedrag is te beoordelen.

Zoals reeds in meerdere voorgaande bijdragen is benadrukt, heeft het optreden tegen opzettelijk schadeberokkening, in democratische samenlevingen, een overduidelijk een politieke draagwijdte.

---

¹⁶⁶ Dat, onder omstandigheden, ook de vorm van een nalaten of stilzitten kan aannemen.

¹⁶⁷ Zoals in het fiscaal, het administratief of het sociale zekerheidsrecht...

¹⁶⁸ Zie o.m. Cass. 18 maart 2010, Pas. 2010, 875; Cass. 30 september 2021, C.21.0002.N.

¹⁶⁹ En zonder daarop, in dit kader, te kunnen ingaan.

Schade komt namelijk neer op de aantasting van één of meer grondrechten : als gevolg van die aantasting kan het slachtoffer haar/zijn grondrechten niet meer op dezelfde effectieve wijze uitoefenen.

Wanneer die aantasting opzettelijk gebeurt omdat een persoon de titularis van het getroffen grondrecht wil treffen of benadelen, keert de eerstgenoemde zich tegen de democratische beginselen en finaliteit. Uit haar/zijn gedrag blijkt dat hij/zij het slachtoffer niet de effectieve uitoefening van de grondrechten gunt, die haar/hem grondwettelijk of conventioneel toekomen.

De fraudeur meent aldus dat hij/zij over de effectieve uitoefening van andermans grondrechten kan beschikken; hij/zij meet zich niet enkel met haar/zijn slachtoffer(s), maar ook met de democratisch verkozen overheden die instaan voor de effectieve, niet-discriminerende uitoefening van alle grondrechten die toekomen aan de personen die onder hun gezag staan.

Samen met de beveiliging van de openbare rust en de sociale vrede, heeft de strijd tegen frauduleuze handelingen en gedrag derhalve een politieke component : de beveiliging van de democratische beginselen en finaliteit.